

hammed Ömer el-Mürîtanî, *el-Üsüsü'l-'akâ'idîyye ve't-teşrî'iyye ve'l-aḥlâkıyye kemâ tüşavviruhâ sûretü'n-Necm* (doktora tezi, 1403/1983, Câmîatü ümmi'l-kurâ [Mekke]).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ncm" md.; Bu-hârî, "Tefsîr", 53/4; Müslim, "Mesâcid", 105; Taberî, *Câmî'u'l-beyân* (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XXVII, 77; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, Kahire 1379/1959, s. 226-227; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut), IV, 27-35; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmî' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, Beyrut 1408/1988, XVII, 55; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, Beyrut 1410/1990, IV, 211; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, Beyrut 1385/1966, VI, 445; Muhammed et-Trablusî, *el-Keş-fü'l-ilâhî 'an şedîdî'z-za'f ve'l-mevzû' ve'l-vâhî* (nşr. M. Mahmûd Ahmed Bekkâr), Mekke 1408/1987, II, 722; J. van Ess, "Vision and Ascension: Surat al-Najm and its Relationship with Muhammad's Mi'raj", *Journal of Qur'anic Studies*, I/1, London 1999, s. 47-62; Mehmet Akif Koç, "53/ Necm Süresinin Tefsirinde Bazı Tarihi Sorunlar Üzerine", *İslâmîyât*, VI/1, Ankara 2003, s. 165-171; Mahbûbe Müezzîn, "Sûre-i Necm", *DMT*, IX, 385.

M. KÂMİL YAŞAROĞLU

NECMEDDİN BAMMAT

(bk. BMMAT, Necmeddin).

NECMEDDİN-i DÂYE

(نجيم الدين دايه)

Ebû Bekr Necmüddîn-i Dâye Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver el-Esedî er-Râzî (ö. 654/1256)

Kübrevî şeyhi, müfessir.

573'te (1177) Rey'de doğdu. Necmeddîn-i Râzî olarak da bilinir. Necmeddin adı mahlas olarak kullandığı "Necm / Necmâ" kelimesinden kaynaklanmakta, Dâye (sütanne) lakabı ise çok sayıda mürid yetiştirdiğine işaret etmektedir. Necmeddîn-i Dâye 599'da (1202) ilim tahsili için Rey'den ayrıldı. Ertesi yıl Mısır'da bulunduğu anlaşılmaktadır (*Mirşâdü'l-'ibâd*, s. 460). Oradan Hicaz'a geçti, hac dönüşü bir süre Bağdat'ta kaldı. Ardından Horasan bölgesine ve daha sonra Hârizm'e gitti. Hârizm'den Irak'a dönüp Bağdat'ı ve diğer şehirleri dolaştı, Azerbaycan'ı ziyaret etti. Özellikle hadis ve tefsir dersleri almak için tekrar Horasan'a döndü. Bir süre burada kaldıktan sonra Kübrevîyye tarikatinin piri Necmeddîn-i Kübrâ'nın halkasına katılmak amacıyla Hârizm'e gitti. Necmeddîn-i Kübrâ onun tasavvufî eğitimiyile Mecdüddîn-i Bağdâdî'yi görevlendirdi. Hârizm'in Moğol-

lar'ca istilâ edilmesinden önce veya Mecdüddîn-i Bağdâdî'nin Hârizmşah Alâeddin tarafından öldürülmesinin ardından Hârizm'den ayrılıp Rey'e döndü. Moğol tehlikesinin burayı da tehdit etmesi üzerine Hemedan'a geçti. Burada hem Moğol yağmasından uzak kalacak hem de Hârizm'i lekelediğini düşündüğü felsefecilerin baskısından kurtulup hürriyetine kavuşacaktı. Ancak kendisinin de itiraf ettiği gibi Rey'den ayrılarak ailesini Moğollar elinde ölümüne terketmiş oldu (a.g.e., s. 19-20). Bir yıl Hemedan'da kaldıktan sonra Anadolu'ya hicret etmeyi uygun bulup Erbil ve Diyarbakir yoluyla Anadolu'ya geçti. Malatya'da Halife Nâsir-Lidînilâh'ın danışmanı Şeyh Şehâbeddin es-Sühreverdi ile tanıştı ve kendisinden Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'a sunulmak üzere bir tavsiye mektubu aldı. 618 Ramazanında (Kasım 1221) Kayseri'ye ulaştı. Ünlü eseri *Mirşâdü'l-'ibâd*'ı 620'de (1223) Sivas'ta Alâeddin Keykubad'a takdim etti. Abdurrahman-ı Câmî, onun Konya'da Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Sadreddin Konevî ile görüştüğünü belirtir. Bu sırada akşam namazı vakti gelince imamlık yapan Necmeddin'in iki rek'atta da Kâfirün süresini okuduğu, Mevlânâ'nın Sadreddin'e, "Birini sizin için, birini bizim için okudu" diye şaka yaptığı şeklinde bir rivayeti nakleder (*Nefehât*, s. 465). Dâye, yaklaşık üç yıl Orta Anadolu'da kaldıktan sonra 621 (1224) yılında Mengüçüklü Sultanı Alâeddin Dâvud Şah'ın hüküm sürdüğü Erzincan'a gitti. *Mermûzât-ı Esedî der Mezmûrât-ı Dâvûdî* adlı eserini burada onun adına kaleme aldı. Ancak Erzincan'da umduğu ilgiyi göremeyince Abbâsî halifeliğinin hizmetinde bulunmak üzere Anadolu'yu terkedip Bağdat'a gitti. 622'de (1225) Halife Zâhir-Biemrillâh tarafından Tebriz'e, Celâleddin Hârizmşah'a elçi olarak gönderildi. Bu yıllarda bir süre Tebriz'de ikamet eden Necmeddîn-i Dâye hayatının yaklaşık son otuz yıllık dönemini Bağdat'ta geçirdi. *Bahrü'l-ḥakâ'ik ve'l-me'âni* adlı tefsirini bu dönemde yazdı. 654'te (1256) burada vefat etti ve Şûnîziyye Kabristanı'nda Cüneyd-i Bağdâdî ile Serî es-Sakatî'nin mezarları yanına defnedildi. Kübrevîyye tarikatı tarihinde önemli bir yeri olan Necmeddîn-i Dâye bir şeyh olarak tarikat ve irşad faaliyetleriyle de diğer eserleriyle tanınmıştır. Dâye lakabı çok sayıda mürid yetiştirdiğine işaret etmekteyse de kaynaklarda sadece Deymûnî adlı bir müridinin adı geçmektedir.

Eserleri. 1. *Mirşâdü'l-'ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd*. İran, Türkiye, Hindistan ve Orta Asya kütüphanelerinde çok

sayıda nüshası bulunan eser mensur tasavvufî eserler içinde yaygın bir şekilde okunan kitaplardan biridir ve diğer Kübrevî müelliflerinin eserlerinden daha etkili olmuştur. Edebî ve tesirli bir Farsça ile yazılan *Mirşâdü'l-'ibâd* bir mukaddime ile beş bölümden meydana gelir. Yaratılış mertebeleri ve mertebelerin kökenleri, nübüvvet ve dinin farklı boyutları, tasavvufî âdâb ve erkânı, rüya ve müşâhedelerin, zikir kaynakları ve ona eşlik eden nurun farklı renklerinin tahlili, insanın bâtınî sûreti, lâyıkıyla yapıldığında farklı iş ve mesleklerden kazanılan mânevî faydalar zikredilebilir. Kitap, 825 (1422) yılında Kaharisarlı Kâsım b. Muhammed tarafından *İrşâdü'l-mürîd ile'l-Murâd* adıyla Türkçe'ye tercüme edilip II. Murad'a ithaf edilmiştir. Çin müslümanlarının temel tasavvufî metinlerinden olan *Mirşâdü'l-'ibâd*'ı 1670'li yıllarda Wu Zixan on yıllık bir çalışma sonunda Çince'ye çevirmiştir. *Guzihen Yaodao* adıyla bilinen tercüme XX. yüzyıl başlarına kadar okunagelmıştır. Eseri Muhammed Emîn Riyâhî bir giriş ve incelemeyle birlikte neşretmiş (Tahran 1352 hş.; 1365 hş.), Hamid Algar *The Path of God's Bondsmen from Origin to Return* adıyla İngilizce'ye tercüme etmiştir (New York 1982). 2. *Bahrü'l-ḥakâ'ik ve'l-me'âni* fî tefsîri's-seb'î'l-meşânî*. Necmeddîn-i Dâye'nin, Anadolu'dan Bağdat'a dönmelerinden sonraki uzun dönem içinde kaleme aldığı geniş hacimli bir tefsir olup 'Aynü'l-ḥayât ve et-Te'vilâtü'n-Necmiyye isimleriyle de anılır. Zâriyat süresinin 18. âyetinde sona eren eser yine bir Kübrevî şeyhi olan Alâüddeve-i Simnânî tarafından tamamlanmıştır. Kur'an'ın zâhir ve bâtın anlamlarını mecedden, okuyucunun başka bir tefsire ihtiyaç duymayacağı bir tefsir yazmayı hedefleyen Necmeddîn-i Dâye'nin bu çalışması geniş çaplı etkisine rağmen henüz neşredilmemiştir. Bazı kaynaklarda Necmeddîn-i Kübrâ'ya ait olarak gösterilen eser üzerinde Mehmet Okuyan tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır (*Necmüddin Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul 2001). 3. *Mermûzât-ı Esedî der Mezmûrât-ı Dâvûdî*. Müellifin Mengüçüklü Sultanı Alâeddin Dâvud Şah'a ithaf ettiği eserin adındaki "Esedî" kendi nisbelerinden birine, "Dâvûdî" ise hem sultanın hem Dâvûd peygamberin adına işaret etmektedir. On bölümden meydana gelen kitabın ilk bölümünde kutsî hadis olarak rivayet edilen, "Ben gizli bir hazine idim" sözünün her kelimesi ayrı ayrı şer-

hedilmiştir. Diğer bölümlerin her biri Hz. Dâvûd ile ilgili bir âyetle başlamaktadır. *Mirşâdü'l-ibâd*'ın "özel bir edisyonu" niteliğinde olan *Mermûzât*'ta tasavvufi yorumlar özenle ayıklanmış, sultanın gücüne dair kısımlar genişletilmiştir. Eser Hermann Landolt'un İngilizce girişleriyle birlikte Muhammed Rızâ Şeffî Kedkenî tarafından neşredilmiştir (Tahrân 1352 hş.). 4. *Menârâtü's-sâ'irîn ve maḳâmâtü't-tâ'irîn*. Müellifin hayatının muhtemelen son yıllarında yazdığı bu eser on bölümden meydana gelmekte olup *Mirşâdü'l-ibâd*'ın Arapça bilmeyen okuyucular için yazılmış versiyonu niteliğindedir (nşr. Saîd Abdülfetâh, Kahire 1993). 5. *Risâle-i 'İşk u 'Aḳl*. Harakânî'nin, "Sûfî mahlûk değildir" şeklindeki bir sathiyesinin şerhi olup *Mirşâdü'l-ibâd*'dan önce yazıldığı tahmin edilmektedir. *Mi'yârü's-şıdk fi mişdâki'l-ışk* adıyla da bilinir (nşr. Takî Tefaddulî, Tahrân 1345 hş./1966). 6. *Eş'âr-ı Şeyh Necmüddîn Râzî*. Dâye'nin eserlerinde geçen ve tezkirelerde yer alan şiirlerinden derlenmiştir (nşr. Mahmûd Müdebbirî, Tahrân 1363 hş./1984). 7. *Risâletü't-tuyûr*. Necmeddîn-i Dâye, Rey şehrinde yaşanan zulmü anlattığı bu küçük risâleyi yaklaşık 590 (1194) yılında kaleme almıştır (nşr. Muhammed Emîn Riyâhî, Tahrân 1361 hş./1982). Necmeddîn-i Dâye'nin otuz fikhî sorununun cevabını içeren *Sirâcü'l-kulûb* ve *Ḥasretü'l-mülûk ve Tuḥfetü'l-Ḥabîb* adlı iki risâlesi daha vardır (eserleri için ayrıca bk. *Mirşâdü'l-ibâd*, neşredenin girişi, s. 50-55; Meier, XIV [1937], s. 30-39).

BİBLİYOGRAFYA :

Necmeddîn-i Dâye, *Mirşâdü'l-ibâd* (nşr. M. Emîn Riyâhî), Tahrân 1352 hş., tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 13-59; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 671; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XII, 111-113; Yâfîi, *Mi'râtü'l-cenân*, IV, 136; Câmî, *Nefehât*, s. 465; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, IV, 169-170; Safâ, *Edebiyyât*, I, 168; Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Neşr*, I, 140; Ma'sûm Ali Şah, *Ṭarâîḳ*, II, 341-342; H. Corbin, *L'homme de lumière dans le soufisme iranien*, Paris 1971, s. 154-163; Süleyman Ateş, *İşârâtı Tefsîr Okulu*, Ankara 1974, s. 139; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Kahire 1976, II, 393; Abdülhüseyin Zerrînkûb, *Dünbâle-i Cüstüdü der Taşavvufi İrân*, Tahrân 1336 hş., s. 105-108; Osman Türan, *Seçüklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 330; F. Meier, "Stambuler Handschriften dreier persischer Mystiker: 'Ain al-quḍât al-Hamaḍânî, Nağm ad-din al-Kubrâ, Nağm ad-din ad-Dâja", *Isl.*, XIV (1937), s. 30-39; H. Landolt, "Stufen der Gotteserkenntnis und das Lob der Torheit bei Najm-e Râzî", *Erenos-Jahrbuch*, XLVI (1977), s. 175-204; Derya Örs, "Necmeddîn-i Râzî: Hayatı ve Eserleri", *Nüşa*, II/6 (2002), s. 19-34; Hamid Algar, "Nağm al-Din Râzî Dâya", *EP* (İng.), VII, 870-871.

MEHMET OKUYAN

NECMEDDİN el-GAZZÎ
(نجم الدين الغزى)

Ebû'l-Mekârim (Ebû's-Suûd, Ebû'l-Mehâsin) Necmüddin Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî ed-Dımaşkı (ö. 1061/1651)

Fıkıh, hadis ve biyografi âlimi.

13 Şâban 977'de (21 Ocak 1570) Dımaşık'ta doğdu. Gazze'den Dımaşık'a göç eden bir ulemâ ailesine mensuptur. İlk öğrenimine Dımaşık'ta babası Bedreddin el-Gazzî'nin yanında başladı. Yedi yaşında iken babası ölünce tahsiliyle annesi ilgilendi ve Zeynüddin Ömer b. Sultan, Şehâbeddin Ahmed b. Yûnus el-İsâvî, Muhibbüddin b. Takıyyüddin diye bilinen Kadı Muhibbüddin Muhammed b. Ebû Bekir el-Ulvânî el-Hamevî, Osman el-Yemânî gibi âlimlerin derslerine devam etmesini sağladı. Necmeddîn el-Gazzî 1001-1032 (1593-1623) yılları arasında Ba'lebek, Halep ve İstanbul gibi şehirleri ziyaret edip ulemâ ile görüştü. Hac maksadıyla birkaç defa Hicaz'a gitti. 1025'te (1616) hocası Şehâbeddin el-İsâvî'den sonra el-Medresetü's-Şâmiyye el-Berrâniyye'ye müderris tayin edildi. Emeviyye Camii'nde imamlık, ayrıca vâizlik ve müftülük gibi görevleri de ölümüne kadar sürdürdü. Rakiplerinin hasedi yüzünden müderrislikten azledilirse de daha sonra tekrar görevine döndü. Bunun yanında Emeviyye Camii'nde Kubbetü'n-nesr'de ders vermeye başladı. 18 Cemâziyelâhîr 1061'de (8 Haziran 1651) Dımaşık'ta vefat etti ve Şeyh Rislân (Arslan) ed-Dımaşkı Kabristanı'nda defnedildi. Dımaşıklı birçok şair

onun ölümü üzerine kasideler yazmış, Muhammed b. Yûsuf ed-Dımaşkı kasidesinin bir beytinde ölümüne tarih düşürmüştür. "Şeyhülislâm, hâfîzü'l-asr, hâfîzü's-Şâm, hâtimetü huffâzi's-Şâm, muhaddisü's-Şâm, muhaddisü'd-dünyâ" lakaplarıyla anılan Necmeddîn el-Gazzî hadis ve fıkıhta devrinin önde gelen âlimlerinden olup zamanının Şâfiî'si diye kabul edilir. Tasavvufa ilgi duyduğu ve Suriye'de üç abdülden biri olduğu kaydedilir (Muhibbî, IV, 199-200). Dinî ilimler yanında şiir, nahiv, edebiyat, tarih ve tıp gibi sahalarda da geniş bilgi sahibiydi. Öğrencileri arasında Kûrânî, İsmâil en-Nablusî, Abdülganî en-Nablusî, İbrâhîm b. Mansûr el-Fettâl, Ahmed b. Kemâleddin el-Bekrî, oğlu Suûdî b. Muhammed el-Gazzî, yeğeni Zeynelâbidîn b. Zekerıyyâ el-Gazzî, Abdurrahman b. Zeynelâbidîn el-Gazzî, Nakibzâde Abdülkâdir b. Yûsuf el-Halebî, torunu Abdülkerîm b. Suûdî, İbn Hamza Abdülkerîm b. Muhammed el-Hüseynî, Ebû'l-Mevâhib Muhammed b. Abdülbâki ve İbn Hamza Muhammed b. Kemâleddin gibi âlimler bulunmaktadır.

Eserleri. Necmeddîn el-Gazzî elliye yakın eser yazmışsa da bunların bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: 1. *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mî'eti'l-âşîre*. Gazzî eserin önsözünde, "Ümmetimden her asırda ileri gelenler bulunur" hadisi gereğince, yaşadığı X. (XVI.) yüzyılda da önemli şahsiyetler yetiştiğini, fakat bunlar hakkında derli toplu bir eser bulunmadığını belirttikten sonra bu yüzyılda yaşamış şahsiyetlerin hal tercümesini içeren bir kitap yazmak için teşvik edildiğini, bu konuda

Necmeddîn el-Gazzî'nin *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mî'eti'l-âşîre* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnî Paşa, nr. 876)

